2. BİLGİ -II-
İSTİDLÂL (DELİLLENDİRME) YÖNTEMLERİ

Dr. Öğrt. Üyesi Halil ÖZTÜRK

GİRİŞ

1. KELAMA ÖZGÜ İSTİDLALLER

1.1. Şâhidin Gâibe Delil Getirilmesi

1.2. Sebr Ve Taksim

1.3. Başlangıçla Sona İstidlâl

1.4. Dil Kurallarıyla İstidlâl

1.5. Mu'cize İle İstidlâl

1.6. İttifak Edilenle İhtilaf Edilene İstidlâl

1.7. Nakille İstidlâl

2. MANTIK VE KELAMDA ORTAK İSTİDLALLER

2.1. Dedüksiyon, Ta'lil veya Tümdengelim

2.2. Endüksiyon, İstikra veya Tümevarım

2.3. Temsil, Analoji veya Fıkhî Kıyas

SONUÇ

GİRİŞ

Kelâm ilmi temel inanç konularını ortaya koyarken, diğer ilim dallarından farklı olarak kendine mahsus bir yöntem ortaya koymuştur. Bu yöntemin iki temel dayanağı bulunmaktadır: Akıl ve nakil. Kelâm ekolleri arasında bu iki dayanaktan hangisinin önceleneceği konusunda ise farklı anlayış ve tartışmalar ortaya çıkmıştır. Ehl-i sünnet nakli öncelerken Mu'tezile ise aklı öncelemiştir. Bilgi elde etme yolları sağlıklı işleyen beş duyu, doğru haber ve akıl olarak kabul edilirken, beş duyu ve haberin sağladığı bilgilerin doğruluğu da aklın süzgecinden geçmesine bağlıdır. Aklın da bilgileri süzgeçten geçirip test ederken kendine has kullanım tarzı vardır. Bu sebeple kelâm âlimleri ele aldıkları konuları kendi doğası içerisinde uygun üslûp ve şekillerle ifade etmişlerdir. İşte bu üslûp ve formlara istidlâl denilmektedir.

İstidlâl, "delil aramak, delil kullanmak ve delile başvurmak anlamında olup herhangi bir önerme hakkında diğer önermelerden hareketle kesin bir kanıt getirme" işlemlerini ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle birtakım önermeler kullanmak suretiyle başka hükümlere ulaşmaktır.

Kelamcılar tarafından imanın bilgi temelinde ortaya konulması ve İslam'ın inanç esaslarının savunulması amacıyla kullanılan istidlâl yöntemleri mütekaddimîn dönemden itibaren oluşturulmaya başlanmıştır. Bu istidlal yöntemlerinin belli başlıları şunlardır:

1. KELAMA ÖZGÜ İSTİDLALLER

1.1. Şâhidin Gâibe Delil Getirilmesi

Bu akıl yürütme yönteminde görünür âlemden hareketle görünmeyeni tespit etme, duyu ötesinin hükmünü duyulur âlemden hareketle çıkarma işlemidir. Görünür âlem yani şâhid, akıl yürütmede çıkarımın geçerli olmasını sağlayan delili; görünmeyen yani gâib kelimesi de bu çıkarımla elde edilen bilgiyi ifade eder. Mütekaddimîn dönemde kullanılan bu istidlâl biçiminde şahitteki bir şeyin bir illetten dolayı aldığı hükmü, kazandığı vasfı aynı illeti taşıyan gâibdeki bir şey için de geçerli kılma durumudur. Mu'tezile, Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye kelamcıları bu istidlâl yöntemini özellikle Allah'ın varlığı ve sıfatlarını ispat etmek için kullanmıştır. Örneğin duyulur âlemde bulunan bir kişiden bir fiilin meydana gelmesi, onun bu fiile kadir olduğuna ve dolayısıyla o kişide kudret bulunduğuna delalet eder. Allah da en sağlam fiillere sahiptir. Aralarındaki bu illet birlikteliği sebebiyle Allah'ın da kudret sıfatına sahip olduğu ortaya konulur. Kelamcılar 'gâibin şâhide kıyas edilmesi' tabiri yerine 'şâhide dayanarak gâibi istidlâl etmek' tabirini kullanmayı tercih et-

miştir. Eğer kıyas tabiri kullanılırsa âlem ile Allah'ı teşbih/benzetme durumu ortaya çıkar. Çünkü kıyas benzetmek anlamına gelir. Bu durumda Allah'ın insana benzetilmesi durumu ortaya çıkar. Bu da mümkün değildir.[1]

1.2. Sebr ve Taksim

Bu yöntemle, hakkında iki ya da daha fazla hükmün verilme ihtimali olan bir konunun kısımlara ayrılarak tüm ihtimaller göz önüne alınır, yanlış olanlar elenir ve geriye kalan ihtimal ise doğru olarak kabul edilir. Burada hareket noktası nesnenin araştırılması değil, nesne ile ilgili akla gelebilecek ihtimallerdir. Bu yöntemi önce Mu'tezile sonra ise Eş'ariyye kullanmıştır. Bu yönteme şu istidlal örnek verilebilir:

'Kâinat ya hâdistir ya da kadîmdir. Kadîm olmasının imkânsızlığı bilinmektedir. O halde kesinlikle hâdis olması gerekir'. Kâinatın hâdis olduğu bilgisi iki farklı bilgiden elde edildi. Birincisi 'kâinat ya hâdis ya da kadîmdir' önermesi, ikincisi de 'kadîm olmasının imkânsızlığıdır'.

1.3. Başlangıçla Sona İstidlâl

Bir şeyin ilk defa meydana gelişinin ikinci defa da meydana geleceğine delil oluşturması anlamında kullanılmaktadır. Aynı şekilde bu delil benzer iki şeyin aynı özellikleri taşımalarından dolayı benzer hükmü almaları gerektiği düşüncesinden hareketle oluşturulmaktadır. Mesela; bir kişinin ilk adımı atmasının buna benzer ikinci adımı da atabileceğini göstermektedir. Yine bu delille öldükten sonra yeniden dirilişin varlığı ispat edilmektedir. Birinci yaratılışı hiçbir örnek ve model olmadan meydana getiren Allah, ikindi dirilişi daha kolay bir biçimde yaratır. Kur'an'da; ''*…çürüyüp dağılmış olduğu halde bu kemikleri yeniden kim diriltir, dedi. De ki: Onları ilk defa yaratan tekrar diriltecektir. O, her çeşit yaratmayı bilendir''*.[2] ifadesinde ilk yaratılış ikinci yaratılışa delil olarak getirilmektedir. Bu yöntemi Mu'tezile ile birlikte Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye'de kullanmaktadır.[3]

1.4. Dil Kurallarıyla İstidlâl

Dini kavramların ve metinlerin anlaşılması ve yorumlanması dilin kuralları ve dilde kavramlara verilen anlamlar doğrultusunda olmak zorundadır. Mesela 'sıyam/oruç' kelimesi dinde imsaktan iftara kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden u-

---

[1] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd,* 92. Bu yöntem hakkında detaylı bilgi için bk. Hilmi Demir, *Delil ve İstidlâlin Mantıkî Yapısı-İlk Dönem Sünnî Kelâm Örneği-* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2012), 185-196; Baktır, *Sistematik Kelam*, 29-30.

[2] Yâsîn 36/76-79; Rûm 30/11.

[3] Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *el-Luma' fi'r-red alâ eli'z-zeyğ ve'l-bida'*, thk. Muhammed Emin ed-Dannâvî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 2012), 17-18.

zak kalmayı ifade eder. Ancak bunu Bâtıniyye'nin yaptığı gibi 'sır saklamak' şeklinde değerlendirmek doğru değildir. 'Sır saklamak' şeklinde tevil edildiğinde dilin kurallarına göre hareket edilmemiş olur. Kelâmcılar bu delille özellikle Bâtınî yorumlara karşı dini kavramların yorumunu sağlam bir şekilde ortaya koymaya çalışmışlardır.

1.5. Mu'cize ile İstidlâl

Mu'cize, onu gösteren peygamberin lehine bir delil olarak kullanılır. Şöyle ki, peygamberlerin göstermiş oldukları olağanüstü durumlar insanların hiçbir şekilde meydana getirmeleri mümkün olmayan durumlardır. Böyle bir fiili gösteren peygamberin de kendi başına oluşturması mümkün değildir. Böylece bu tür bir fiilin kendisi için gerçekleştirilen kişinin peygamber olduğuna hükmedilir.

1.6. İttifak Edilenle İhtilaf Edilene İstidlâl

Mütekaddîmîn dönemde kullanılan bu yöntemde kelamcılar üzerinde ittifak olanı asıl, ihtilaf olanı fer kabul ederek delillendirmede kullanmışlardır. Özellikle Mu'tezile'ye karşı kullanılan bu yöntemde Eş'arî, Allah'ın bilmesinin genelliğini yaratmasının ve kudretinin de genel olmasına kullanmıştır. Şöyle ki, ayette Allah kendisini ''ve hüve bi külli şey'in alîm/O, her şeyi bilendir''[4] diye niteliyor. Mu'tezile Allah'ın bilen olduğunu genel olarak kabul etmesine rağmen ''hâliku külli şey'in/her şeyi yaratan''[5] ve ''innellâhe alâ külli şey'in kadîr/şüphesiz ki Allah'ın her şeye gücü yeter''[6] ayetlerinde geçen kül/her şey edatını umûmî anlama almamaktadır. Yani Mu'tezile Allah'ın her şeyi yarattığı ve her şeye gücü yettiği ibaresinden insanın eylemlerini çıkararak yaratma ve kudreti sınırlamaktadır. Eş'arî de bu yöntemle Mu'tezile'nin tutarsız olduğunu ortaya koymaktadır.

1.7. Nakille İstidlâl

Kur'an'daki veya sahih hadislerdeki akıl yürütme şeklinde bulunan aklî hükümleri dikkate almak suretiyle yapılan istidlâl şeklidir. Bu yöntemi mütekaddimîn dönemi kelamcıları çokça kullanmıştır. Yani onların yöntemi büyük oranda nakle dayanmaktadır.

Yukarıdaki kullanılan istidlal yöntemleri dışında kalan hem kelam hem de fıkıh, mantık ve felsefede ortak kullanılan farklı istidlal biçimleri de bulunmaktadır. Bunlar, tümdengelim, tümevarım ve analoji olarak sıralanır.

---

[4] el-En'âm 6/101.

[5] el-En'âm 6/102.

[6] el-Bakara 2/20.

2. MANTIK VE KELAMDA ORTAK İSTİDLALLER

2.1. Dedüksiyon, Ta'lil veya Tümdengelim

Bütünden parçaya gitmek, küllî veya genel önermeler vasıtasıyla cüz'î veya tikel önerme elde etmeye ve böylece yeni bir hükme varmaya denir. Mesela, "Bütün cisimler tartılabilir. Taş, demir ve kum da cisimdir. Öyleyse taş, demir ve cisim de tartılabilir." ve "Bu âlem değişkendir. Değişen her şey hâdistir. Öyleyse bu âlem de hâdistir." istidlalleri gibi.

Başka bir açıdan bu delile illetten mâlûle, müessirden esere geçişi ifade ettiği için ta'lîl, 'burhân-ı limmî' veya 'delîl-i limmî' de denir. Niçin anlamındaki 'lime' edatı bir şeyin sebebini bulmak için yöneltilir. Ateşin varlığının dumanın ve ısının varlığını ortaya koyması gibi. Bu delili Allah'ın varlığını ispatta şöyle kurgulayabiliriz:

Âlem mümkünlerden oluşmaktadır.

Mümkün varlıkların varlığı ancak mümkün olmayan bir varlık sebebiyle olabilir.

O halde âlemin müsebbibi vâcib bir varlıktır.

2.2. Endüksiyon, İstikra veya Tümevarım

Parçadan bütüne gitmek, cüz'î veya tikel önermelerden hareketle küllî veya genel hükümlere ulaşmaya denir. Mesela; Demir, bakır ve kalay madendir. Demir, bakır ve kalay ısıyla uzayıp genleşir. O halde bütün madenler ısıyla uzayıp genleşir gibi. Bu delili isbât-ı vâcib'de yani Allah'ın varlığını ispatta şu şekilde kullanabiliriz:

Ahmet'in parmak izi başka insanlardan farklıdır. Diğerlerinin parmak izini bilmeyen Ahmet'e bu izi veremez.

Mehmet'in parmak izi de diğerlerinden farklıdır. Diğerlerinin parmak izini bilmeyen Mehmet'e de bu izi veremez.

Tek tek her insanın parmak izi diğerlerinden farklıdır. Bütün parmak izlerini bilmeyen her insana farklı parmak izi veremez.

O halde her insanın parmak izini tüm izleri bilen bir yaratıcı belirlemiş ve yaratmıştır.

Tümevarım veya istikrâ bütün cüzleri kapsayıp kapsamamasına göre tam ve eksik diye iki kısma ayrılır. Küllinin bütün fertlerinde bulunan bir hükmü küllinin kendisine vermeye tam istikra denir. Mesela; tek ve çift sayılar bire bölünür, önermesi mutlak sayının bire bölüneceğine delildir. Küllinin bazı fertlerinde bulunan bir hükmü küllinin kendisine vermeye eksik istikra denir. Örneğin; at, katır ve inek gibi dört ayaklı bazı hayvanların çiğneme esnasında alt çenelerini hareket ettirmelerinden hareketle bütün dört ayaklı hayvanların çiğneme esnasında alt çenelerini hareket ettirdikleri hükmünü vermek gibi. Burada dört ayaklı bütün hayvanların çiğneme es-

nasında alt çenelerini hareket ettirip ettirmedikleri araştırılmadan sadece at, katır ve inek gibi bazı hayvanlara bakarak bu türün tamamı hakkında hüküm verilmiş olmaktadır. Dört ayaklı olmasına rağmen timsahlar çiğnemez. İstikranın hükmü zandır.

2.3. Temsil, Analoji veya Fıkhî Kıyas

Parçadan parçaya, tikelden tikele gidilen bir yoldur. Mesela; Su sıvıdır, ısıyla buharlaşır. Zeytinyağı da sıvıdır. O halde zeytinyağı da su gibi ısıyla buharlaşır.

Ali insandır ve ölümlüdür, Mehmet'te insandır. O halde Mehmet'te ölümlüdür.

Fıkhî kıyasa örnek olarak: Şarap haramdır, çünkü sarhoş edicidir. O halde sarhoşluk veren rakı da haramdır gibi.

SONUÇ

Gerek mütekaddimîn gerekse müteahhirîn dönemde kelâmcılar İslâm'ın inanç esaslarını aklî ve naklî temellerden hareketle delillendirmek için birçok istidlâl yöntemine başvurmuşlardır. Bu delillerden bir kısmı sadece kendilerine has iken bir kısmı da fıkıh, felsefe, mantık gibi ilimlerle birlikte kullanılan delillerdir. Bu durum şunu göstermektedir ki, kelam âlimleri inanç esaslarını sağlam bir şekilde ortaya koyarken amaçlarına hizmet edecek metotları kullanmaktan geri durmamışlardır.

KAYNAKÇA

Baktır, Mehmet. *Sistematik Kelam*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 2018.

Demir, Hilmi. *Delil ve İstidlâlin Mantıkî Yapısı-İlk Dönem Sünnî Kelâm Örneği-*. İstanbul: İSAM Yayınları, 2012.

Eş'arî, Ebü'l-Hasan. e*l-Luma' fi'r-redd alâ ehli'z-zeyğ ve'l-bida'*. thk. Muhammed Emin ed-Dannâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 2012.

Eş'arî, Ebü'l-Hasan. *el-İbâne an usûli'd-diyâne*. Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.

Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyüb. *el-Külliyyât*. haz. Adnan Derviş-Muhammed el-Mısri. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Baskı, 1998.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Kitâbü't-Tevhîd*. thk. B. Topaloğlu-M. Aruçi. İstanbul: Mektebetü'l-İrşâd, 2007.